

Иккинчи жаҳон уруши йиллари даврида издан чиккан Ўзбекистоннинг иктисодиёти урушдан кейинги 1946-1950 йиллари гоят кескинлашган халқаро вазиятда қайта тик-лана бошлади.

Мамлакатнинг ички ресурслари, табиий бойликлари ва арзон ишчи кучини гоят кучли эксплуатация қилиш эвазига, хорижий сармоялардан бош тортган ҳолда олиб борилган иктисодиётни тиклаш халқ бошига огир кунларни келтирди. Ўзбекистон халқ хўжалигини тиклаш ишлари совет ҳукуматининг зўр бериб қуролланиш сиёсати-га бўйсундирилди. Айти бир вақтда ўзбек халқи урушда вайрон бўлган ўлкаларни тиклашга ҳам ўз хиссасини қўшди. Уруш даврининг шарт-шароитлари сакланган ҳол-да халқнинг мардона ва фидокорона меҳнати билан беш йил ичида саноат маҳсуло-тини ишлаб чиқариш урушдан аввалги даражага етиб, деярли икки марта ошиб кет-ди.

Урушдан кейинги йилларда кишлоқ хўжалигини, айтикча қорвачиликни тиклаш ишлари анча огир ўтди. 1945 йил 15 июлдаги Марказий ҳукуматнинг «Ўзбекистонда пахтачиликни тиклаш ва янада ривожлантириш қоралари тўғрисида»ги қарори асо-сида пахта яккахокимлиги кучайтирилди ва Ўзбекистоннинг марказга боғлиқлиги яна ҳам мустаҳкамланди. Об-хавонинг инжиқлигига, тиклаш ишларининг қийинчиликлари-га қарамадан, 1950 йилги тайёрланган пахта 2.200.000 тоннага етди.

50-60-йилларда саноат ва кишлоқ хўжалигини бошқариш тизимига айрим ўзгаришлар киритилди. Жумладан, 1954-1956 йиллари иттифок микёсидаги бир қатор йи-рик қорхоналар республика ихтиёрига ўтказилди. Натижада саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришнинг салмоғи 31 фоиздан 55 фоизга қўтарилди. Хўжаликни бошқаришда иктисодий омилларга суяниш, меҳнат манфаатдорлигини ошириш ва бошқа тадбир-лар ўз самарасини бермади, чунки жамиятда туб ислохотлар ўтказилмаган эди. Сано-ат ва кишлоқ хўжалиғи экстенсив йўл билан, яъни табиий бойликлардан ўринсиз, ҳисобсиз фойдаланиш, бутун халқнинг меҳнатини ҳаддан ортиқ эксплуатация қилиш ҳисоби-га 60-70-йилларда саноатнинг янги соҳалари вужудга келди.

Ўзбекистонда олтин, уран, рангли металлар ишлаб чиқариш кенг йўлга қўйила бошланди. Энергетика, қимё саноати ривожланди. Саноатнинг ривожланиши натижа-сида янги шаҳарлар: Навоий, Учқудук, Зарафшон, Зафаробод, Нуробод қабилар қад қўтарди. Лекин мустамлақа ҳолатидаги республиканинг ривожланаётган иктисодидан бошқалар қўпроқ манфаатдор эдилар. Сўнги ҳисоб-китобларга қараганда бевосита Иттифок министрликларига бўйсундирилган факат олтин ва ураннинг ўзидан 15 мил-лиард америка долларига тенг бойлик Марказга олиб кетилган. Ўзбекистоннинг акса-рият шаҳар, кишлоқлари газлаштирилмаган ҳолда республикада қазиб чиқарилган табиий газ Россиянинг саноат марказларига етказиб берилди.

50-60-йиллари Ўзбекистонда пахта майдонини янада кенгайтириш мақсадида қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш ишлари олиб борилиб, 1945-1985 йиллари қарийб 2.400.000 гектар янги ерлар ўзлаштирилди. Сугориш ишларини яхшилаш учун сунъий сув омборлари қурилди.

Кишлоқ хўжалиғи учун трактор, пахта териш машинаси ва бошқа техника ускуна-лари тайёрлаб берилди. Пахтачиликнинг моддий техника базасини мустаҳкамлаш би-лан бирга пахта ҳосилдорлигини ошириш учун қимёвий моддалардан чексиз фойда-ланилди. Қўрилган тадбирлар натижасида 1970 йили республикада пахта майдони 1.700.000 гектарни ташкил қилди, ялпи ҳосил 4.495.000 тоннага етди.

Йирик саноат корхоналарининг вужудга келиши билан Республиканинг Иттифокка боғланиши яна ҳам кучайди. Президент И.А. Каримов: «... у пайтда Ўзбекистон бир ёклама иктисодиётга - Марказга бутунлай қарам, издан чиққан иктисодиётга эга бўлган ярим мустамлака мамлакат каторига айланган эди», дейди.

1985 йилнинг баҳорида қишлоқ хўжалигини бошқарув тизимига ўзгартириш қири-тилиб, меҳнатни ташкил этишнинг бригада ёки оила пудрати, ижара сингари янги шакллари жорий этилди. Лекин марказда маъмурий буйруқбозлик бошқарув тартиби сақланган ҳолда қўрилган тадбирлар, қайта қуришлар натижа бермади. Жамиятда, хусусан иктисодиётда инкирозли ҳолатлар кучая борди. Қайта қуриш деб бошланган қуруқ компания Президент И. Каримов таъбири билан айтганда, «ҳамма ёқни бузиб, бақир-чақир, ўгрилик, қотилликни кучайтирди».

XII беш йиллик вазифалари илгариги уч беш йилликлардаги каби бажарилмай қолди. Ўзбекистонда миллий даромаднинг ўсиши 80-йиллар биринчи ярмида ўрта ҳисобда 3,3 фоизни ташкил қилган бўлса, иккинчи ярмида бу кўрсаткич 2,2 фоизни ташкил қилди. Пахта экин майдонларининг ўринсиз кенгайтирилиши ва агротехника қоидаларининг бузилиши туфайли ернинг ҳосилдорлиги пасайиб кетди. Ҳосилдорликни ошириш учун экин майдонларида қаддан ташқари ортиқча минерал ўғитларидан фойдаланиш оқибатида бу ерлар маълум бир вақтдан кейин батамом яроқсиз ҳолга келиб қолди. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш, Ўрта Осиёнинг йирик дарёлари сувларидан назоратсиз фойдаланиш, ўлкада ўринсиз равишда сунъий сув хавзаларининг қурилиши натижасида Орол денгизи аста-секин қуриб бошлади ва XX асрнинг энг йирик Орол қиёмаси вужудга келди.

Ўзбекистоннинг иктисодий аҳолидаги ноҳуш ҳолатларнинг ижтимоий оқибатлари нисбатда оғир бўлди. Ўлканинг ўзига ҳос демографик ҳолати ҳисобга олинмасдан давлат бюджетидан ижтимоий соҳага ажратилган маблағ қолдиқ принципи асосланиб йилдан-йилга қисқариб борди. Таълим-тарбия, соғлиқни сақлаш, аҳолига маиший хизмат кўрсатиш масалаларида микдорий ўсишлар кўзга ташланганлиги билан, аслида булар инсон талабини қондирмас эди. Республика бу соҳалардаги кўрсаткичлар бўйича Иттифокдаги 15 республика ўртасида 13-14 ўринларда турди.

80-йилларда фан, маданият ва халқ таълимига ажратилган харажатлар давлат бюджетининг атиги 2,7 фоизини ташкил қилган бўлса, бу кўрсаткич 1989 йили Евро-па мамлакатларида 5,5 фоизни, Африка мамлакатларида 5,4 фоизни ташкил қилган. Болалар ўлими, ошқозон-ичак ва юқумли касалликлар бўйича Ўзбекистон СССР да биринчилар қаторини эгаллади. Аҳолининг ўртача ёши 1970 йил 72 ёш бўлса, 1980 йили бу кўрсаткич 67,7 ёшни ташкил қилди. Бунга асосий сабаб экологик вазиятнинг кескинлашуви бўлди. Жафокаш ўзбек халқининг турмуш даражаси ачинарли аҳволда бўлиб, бошқа республикалар билан қиёслаганда охириги ўринларда эди. Бундан бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас эди.

Давлат бош эксплуататор ролини бажарган социалистик тизимда меҳнат аҳли ўз қучи билан яратган маҳсулотнинг атиги 25-30 фоизи ҳажмидагина ҳақ олди. Совет Иттифоқининг саноат ривожланишига, ядро қурулларини ишлаб чиқариш, қишлоқни ўзлаштиришдаги ютуқларига қатта ҳисса қўшган Ўзбекистоннинг миллион тонналаб пахтаси, минг тонналаб олтин, қумуш, уранлари учун Марказ у билан ноҳақ, сурбет-ларча, адолатсиз ҳисоб-қитоб қилди. Ўша даврнинг меҳнат илгорлари совет тизими-даги социал сиёсатнинг оғир оқибатларини ҳали ҳам қўришяпти.

1945-80-йиллар Ўзбекистон иктисодиёти

Муаллиф:

12.08.2012 15:56 -
